

A PEU PEL PAÍS

(Viatgers il·lustrats i romàntics pel Pallars)

Ja se sap que les modes van i vénen, que es mouen amb criteris de mudança i que són llunàtiques, inconstants i capricioses. Avui badem per detalls penjats dels catàlegs "pret a porter" i les mateixes andròmines, ahir, ens semblaven relíquies de l'antigor i deixalles d'un passat llunyà. Les ziga-zagues dels canvis, la literatura també les pateix i durant el XVIII i el XIX es tornaren a posar d'actualitat els llibres i la literatura de viatges. Fet i fet, només es recuperà una tradició que venia de segles enrere com ho demostren les relacions medievals dels pelegrins a Roma, Terra Santa i Sant Jaume de Galícia, i aquella crònica única del segle XIV, Els viatges de Marco Polo. I aneu a saber si les mateixes beceroles de la literatura occidental, punts de referència com L'Odissea i L'Eneida, no s'han de considerar, en sentit estricte, com a literatura de viatges.

El racionalisme il·lustrat del XVIII i la sensibilitat romàntica que el succeí al llarg del XIX recuperaren l'esperit i la flaca de la literatura de viatges, i actualitzaren, per camins diferents, la vella dita llatina de **navigare necesse est, vivere non est necesse**. Si llisquem pel rampell científic il·lustrat, cal acudir a noms com James Cook (1728-1779), Alexander von Humbolt (1769-1859), Charles Darwin (1809-1882), o David Livingstone (1813-1873). I si ens deixem endur, per contra, per la militància subjectiva dels romàntics i per la ullada seduïda que escamparen vers l'Orient i el món clàssic, cal apuntar, entre molts d'altres, els papers de viatge de Goethe (1749-1832), de Chateaubriand (1768-1848), de Stendhal (1783-1842), de Heine (1797-1856) o d'Aurore Dupin (1804-1876) més coneguda pel pseudònim de Georges Sand. Això sense oblidar el precedent de Laurence Sterne (1713-1768), el novel·lista del

Tristram Shandy i autor del dietari de viatges A Sentimental Journey (1768). Surant entre aquest mar de referències, potser podríem fer una breu aturada en l'experiència viatgera de George Sand que, a banda d'enramar-se per terra catalana, il·lustra bé un cert sentit del viatge romàntic.

El 8 de novembre de 1838, George Sand i Frédéric Chopin arribaren a Ciutat de Palma. S'havien conegut un parell d'anys enrere i eren amants des d'aquell estiu del trenta-vuit. L'escriptora era una dona de temperament apassionat, costums lliures, esperit obert i entossudida a menar una vida d'absoluta independència. No és gens estrany, per això mateix, que la seva biografia, a banda de distreta i vertiginosa, hagi esdevingut matèria d'escàndol entre els estaments més empegueïts i conservadors de la societat francesa. Georges Sand i Frédéric Chopin feien una parella singular i antitètica: ella oberta, apassionada, agressiva i tenaç; ell més aviat girat endins, trencadís, delicat i d'una sensibilitat malaltissa. En aparença, el projecte de passar una temporada a Mallorca responia a motius de salut. Sabien que el clima hi era suau i benigne, i l'indret es dibuixava ideal per a la possible tuberculosi de Chopin i el reumatisme d'un dels fills de George Sand. La causa més profunda, però, cal rastrejar-la en l'essència mateixa de l'esperit romàntic: en l'esforç de retornar a la natura rera el magisteri de Rousseau per a retrobar-hi la comunió i l'harmonia global de la persona entre els paratges verges d'una illa exòtica. Hi passaren quatre mesos i visqueren, successivament, a Ciutat de Palma, a Establiments i a la Cartoixa de Valldemosa. De l'estada, en sortí el volum Un hivern a Mallorca (1841) i, en poques paraules, l'experiència passà de l'enlluernament inicial fins a un profund desencís posterior. Fou l'enlluernament per la meravella natural d'una illa que els enamorà i desencís per una suma de raons, entre les quals el mal temps d'aquell hivern, les incomoditats dels habitatges, un menjar massa fort, la malaltia de Chopin, la malfiança dels

mallorquins i, sobretot, la pròpia incapacitat per adaptar-se al bucolisme que anhelaven. Havien somniat un espai verge, harmònic i allunyat de la civilització, però hi reclamaven alhora el confort, els serveis i les exquisideses d'una gran ciutat.

Com en el cas d'Un hivern a Mallorca, l'activitat viatgera dels escriptors il·lustrats i romàntics deixà un rastre abundós en la literatura i fruità en diferents modalitats de llibres. Pel seu punt d'exotisme s'ha d'apuntar la tenacitat viatgera dels catalans Domènec Badia -més conegut com a Alí Bey- i Sinibald de Mas que es passejaren, folgats d'esperit aventurer, per terres d'Àfrica i d'Àsia¹.

Empesos per la dèria de conèixer indrets nous, de gambar per paisatges suposadament exòtics i de ser al cas de formes de vida i maneres de ser diferents, nombrosos viatgers il·lustrats i romàntics començaren a visitar les terres que coneixem com a Països Catalans. En bona mesura arribaven atrets per l'ham pintoresc d'una Península Ibèrica sintetitzada com una geografia habitada per gitanos, toreros i bandolers. Terres curulles de ruïnes i de restes històriques, i on abundaven els senyals d'un passat àrab. El Voyage pittoresque et historique de l'Espagne (1807-1818), d'Alexandre de Laborde, els contes de

---

¹Domènec Badia i Leblich (Barcelona, 1766-Damasc, 1818). Aconseguí ajut oficial per als seus projectes aventurers amb la condició de fer uns encàrrecs polítics encomanats per Godoy. Desembarcà al Marroc amb documentació falsa i es féu passar pel príncep àrab Alí Bey el Abbasí descendent llunyà de Mahoma. Fou el primer europeu que visità la Meca i deixà el testimoni dels seus viatges en els tres volums que publicà a París, Voyages d'Alí Bey (1814).

Sinibald Mas i Sans (Barcelona, 1809- Madrid, 1868) esperonat pels viatges d'Alí-Bey decidí d'imitar-lo i aconseguí l'encàrrec del govern espanyol per a estudiar la situació militar de l'imperi otomà a l'Índia. Fou un tipus d'esperit filantròpic que assajà la creació d'un projecte d'idioma universal auxiliar --la "Ideografia"-- i participà en una proposta de federació mundial de nacions. Publicà L'Angleterre, la Chine et l'Inde (1857) i La Chine et les puissances chrétiennes (1861).

The Alhambra (1832), de Washington Irving, Les lettres d'Espagne (1830-1864) de Prosper Mérimée i el relat del viatge peninsular d'Andersen s'inscriuen amb més o menys nitidesa en aquest marc presidit pels tòpics i el pintoresquisme. I des d'una perspectiva interna, aquesta mateixa sensibilitat romàntica fou la força que alimentà, entre altres, l'obra de Pau Piferrer i Josep M. Quadrado, Recuerdos y bellezas de España (1839-1888).

A PEU PELS PORTS I LES VALLS DEL PIRINEU

Els aspres i muntanyam del Pirineu també foren petjats pels viatgers il·lustrats i romàntics, i donen notícia, entre altres, experiències com la d'Arthur Young, Viatge a Catalunya, de 1787, d'Otto von Reiherfuchs, Record d'un viatge als Pirineus, de 1853, i Hepburn Ballantine, Una croada als Pirineus, de 1894. En un llibre de quaranta anys enrere, l'hispanista Geoffrey W. Ribbans recollí els viatgers anglesos del XVIII que visitaren Catalunya i València² i, darrerament, aquest treball ha estat glossat per Ramon Boixareu en el pròleg a Viatge a Catalunya d'Arthur Young³. El fil de la cronologia comença per Joseph Marshall que entrà a Catalunya per la Seu d'Urgell, el 10 d'abril de 1771, i passà llampant per Oliana, Ponts, Cardona, Manresa, Barcelona, Tarragona i Tortosa. En canvi, Henry Swinburge, el 1775, i Philip Thickness uns anys més tard entraren a Catalunya per la Jonquera, com ho feren, també, Talbot Dillon o Guillermo Bowles. Seguien la ruta que en diríem clàssica, que els feia entrar per la Jonquera i tirar de dret cap a Barcelona. I des del cap i casal feien via cap Tarragona o Lleida segons que la destinació fos València o Madrid. Per això no diuen gran

---

²Geoffrey W. Ribbans, Catalunya i València vistes pels viatges anglesos del segle XVIII. Editorial Barcino. Barcelona, 1955.

³Arthur Young, Viatge a Catalunya (1787). Pròleg i traducció de Ramon Boixareu. Garsineu edicions. Tremp, 1993.

cosa dels Pirineus.

Des d'aquesta perspectiva, pren més pit i relleu el viatge d'Arthur Young que entrà a Catalunya pel camí menys fressat, la Vall d'Aran i el Pallars. El seu punt de partida fou Bagnères de Luchon d'on sortí el 10 de juliol de 1787. L'expedició era formada per Arthur Young, el seu amic Maximilià Lazowski, un criat i un guia que els feia també d'intendent, i que els va dur fins a Viella en una primera jornada de 26 milles. Els havien dit que l'hostal de Viella era bo però hi trobaren una cambra sense vidres a les finestres i on només hi havia dos llits per a rebre els viatgers que venien a passar la nit. Quan hi havia més afluència estenien palla per terra, i campí qui pugui. Per postres, un dels llits ja era ocupat i el gruix de l'expedició hagué de dormir sobre la palla del terra. Abans soparen ous, una truita, un pa que trobaren bo, vi fort, aiguardent i pollastres: en fi, conclou Young, molta brutícia, però també molta amabilitat⁴.

L'endemà sortiren de Viella camí de Barcelona pujant al port i a les muntanyes de Piass (el Pallars). Passaren per Arties, Gessa, Salardú i Tredós fins arribar, cinc hores després, al cap dels Pirineus, més enllà de les neus eternes. El panorama que hi descobriren els va sorprendre: un horitzó magnífic de carenes, amb pics sovint nevats, que s'esglaonen al llarg de 50 o 60 milles, Catalunya endins⁵. Seguint la direcció de les aigües, començaren la baixada del port cap a Esterredano (Esterri d'Aneu) i Scollow (Escaló) on tenien previst de fer nit. Era el temps de l'enrenou de la collita, de segar i batre el blat i el sègol, i Young observa, alhora, un paisatge puntejat per ramats de bous i bovins. Arribats a Escaló, trobaren que l'hostal era tan dolent que fou el mateix guia qui no els deixà entrar. Els portà a la rectoria i

---

⁴Arthur Young, Viatge a Catalunya. Op. cit. Pàgs. 43-44.

⁵Arthur Young, Viatge a Catalunya. Op. cit. Pàg. 45.

l'escena que reporta el viatger és d'un costumisme pintoresc i encisador. El capellà va córrer al riu a pescar unes quantes truites i un dels feligresos portà uns pollastres que capolaren allí mateix. Aviat s'hi reuniren dues alegres mosses amb tres o quatre homes (...) que s'afanyaren a fer-nos passar la fam, mentre nosaltres no els perdiem de vista ni un sol instant. El vi era vinassa i tenia massa agafat el gust del bot, i l'aiguardent empestava d'anís. Tot i la bona voluntat, el problema s'agreujà a l'hora de dormir perquè només hi havia un llit: El meu company me'l va voler tornar a cedir. Va insistir perquè el prengués i va preparar-se'n un sobre la taula, on, gràcies a les puces, xinxes, ratolins i rates, no va poder tancar l'ull en tota la nit. A mi, l'enemic no va venir a atacar-me, i així, a pesar de la duresa del llit, semblant al terra del carrer, vaig dormir tota la nit tan bé com si hagués estat sobre un edredó: el cansament arregla moltes coses⁶.

Passats dos-cents anys, la bellesa del marc continua inalterable i sembla clar, d'altra banda, que han millorat substancialment les condicions d'acollida de viatgers. No sé si a Escaló mateix hi ha actualment bons establiments d'hostaleria, però sí que el viatger que s'hi acosti en aquesta fi de mil·lenni ho trobarà molt més ben parat que no pas aquell quartet que s'hi deixà caure en l'any de gràcia de 1787. No és pas debades que la indústria del turisme s'ha convertit en la font de riquesa potser més important d'aquestes contrades pirinenques.

El 1787 també n'hi havia, d'indústria, i Arthur Young pren nota de la forja catalana a Laboursel (Llavorsí) que produïa ferro i acer al mateix temps, dels obradors de cànem de Realp (Rialb) i de la salina de Jaré (Gerri de la Sal) que descriu amb eficàcia i comenta, amb el rictus meravellat a l'anglesa, que tots els dispositius hi eren aprofitats amb intel·ligència. Passada la impressió de Colagase (els Collegats) s'adona que el rocam s'amoroseix, que el

---

⁶Arthur Young, Viatge a Catalunya. Op. cit. Pàgs. 46-47.

paisatge perd braó i les muntanyes alçada. Aquella fou una llarga jornada de trenta-sis milles i arribaren cruixits a Poeblar (La Pobla de Segur). Anaven escaldats per l'experiència de les dues nits anteriors i s'estatjaren -de manera sumptuosa, remarca- a casa d'un botiguer. Sembla que també corrien males veus a propòsit de l'hostal de la Pobla i encara no s'hi devien dedicar els de la nissaga de can Cortina que han peixat, com a hostalers, pàgines de sucosa literatura en diferents papers de Nèstor Luján i de Josep M Espinàs.

La imatge de conjunt que es desprèn de les notes de Young és tristota i sense ni un bri de bucolisme. La mirada del pulcre escriptor anglès es passeja severa per pobles on no hi ha xemeneies ni vidres a les finestres, el fum surt pels forats de les cases (sic) i tot s'ajunta, diu per donar la impressió de salvatgisme, digna d'aquestes muntanyes⁷. Als hostals, per acabar-ho d'adobar, donen unes menges horroroses que fereixen els sentits que haurien de satisfer. D'altra banda, especialitzat com a escriptor en temes agraris, Young rebla el clau amb aquesta consideració tan contundent i agressiva: Fins ara no hem vist res a Catalunya que justifiqui la reputació d'aquesta província; tot és miserable i d'aspecte mesquí, tant als pobles com al camp. No fan blat de moro; els fesols són escarransits. Els guarets són abundants a les muntanyes; però així i tot, el sègol que hi cullen els anys que sembren és ben dolent. Velles vinyes són negligides des de fa temps. Les herbes les envaeixen, bé que uns raïms de gust excel·lent demostren la força del clima. Els grans són petits com cigrons. Misèria semblant als pobles⁸.

QUAN VERDAGUER TRESCAVA PEL PALLARS RERA EL SOMNI DE CANIGÓ

---

⁷Arthur Young, Viatge a Catalunya. Op. cit. Pàg. 47.

⁸Arthur Young, Viatge a Catalunya. Op. cit. Pàg. 48.

Entre els viatgers del país hi destaca, sobretot, Jacint Verdaguer i també es pot esmentar la perspectiva espanyola de Juan Avilés, El Pallars, Arán y Andorra. Notas e impresiones de un viaje (1892) i la mirada casolana de Ceferí Rocafort, Excursions pel Pirineu i el Pla de Lleida, de finals del XIX i començaments del XX. Ara bé, en el joc d'oposar el contrapunt d'un escriptor de casa a l'òptica forània, crítica i il·lustrada d'Arthur Young, sembla clar que el més adient surt dels afanys excursionistes i romàntics de Verdaguer que es passejà alguns estius pel Pirineu primfilant minuciosament els detalls del poema Canigó (1886).

L'estudiós verdaguerià Josep M de Casacuberta, seguí atentament les grimpades pirinenques del poeta en un estudi definitiu, Excursions i sojorns de Jacint Verdaguer a les contrades pirinenques (1953)⁹, que mig segle després, és encara la guia més fiable i exhaustiva, si s'hi afegeix algun detall reportat per Narcís Garolera amb motiu de l'edició crítica d'Excursions i viatges, de Jacint Verdaguer¹⁰.

El testimoni del mateix poeta a En defensa pròpia apunta que Verdaguer començà a treballar Canigó l'estiu de 1880 quan, com l'any anterior, acompanyà Claudi López que malaltejava als banys de La Presta, a l'Alt Vallespir. Des d'allí féu la primera volada als cims del Canigó somniant i començant d'escriure la llegenda pirenaica d'aquest nom¹¹. A l'inversa del que es creu popularment, Verdaguer es preparava minuciosament per a cadascuna de les

---

⁹L'estudi ha estat recollit a Josep M de Casacuberta, Estudis sobre Verdaguer. Eumo/Barcino/Institut d'Estudis Catalans, 1986 (Pàgs. 151-220).

¹⁰Jacint Verdaguer, Excursions i viatges (I-II-III), a cura de Narcís Garolera. Editorial Barcino. Barcelona, 1991-92.

¹¹Jacint Verdaguer, En defensa pròpia. Edició a cura de Lluïsa Plans. Edicions de la Magrana. Barcelona, 1994. (Pàg. 51).

seves obres i així ho demostra la varietat i la riquesa de la seva biblioteca. En el cas de Canigó, aquest afany el va dur a córrer les serralades del Pirineu. L'estiu de 1880, el poeta pujà a Núria -amb excursions al Puigmal i als estanys de Carançà- i passà uns dies a Llívia, a la Cerdanya. La tardor de 1881 féu una estada a la vall de Ribes i a les Corberes. El juliol de 1882 anà a l'Urgellet, la Vall Ferrera, les Valls d'Aneu i la Vall d'Aran. Finalment, el juliol i agost de 1883 travessà pràcticament tot el Pirineu català des de Prada del Conflent fins a la Vall d'Aran, el País de Foix i Andorra. En la mesura que el somni del poema prenia forma, l'agenda de Verdaguer contemplava l'aprofitament dels estius i altres dies de lleure per conèixer les diferents contrades del Pirineu. S'organitzà tenaçment i es documentà de dues maneres complementàries: la pràctica excursionista i la bibliografia que feia al cas¹². A banda, recollí llegendes i anotà al detall elements de la toponímia, el lèxic, la flora i la fauna. Així anà vestint el poema canigonenc de 1880 a 1885, des d'aquell setembre de 1880 que comentà a Collell que estava dormint en son somni nou i comunicà a Claudi López el seu retorn de les muntanyes: he regresado felismente de mis queridas montanyas antes de los últimos cambios de tiempo; no obstante mi imaginación se ha quedado allí, y hasta en sueños se me aparecen los picos gigantescos del Pirineo oriental¹³. Repassant els estius corresponents queda clar

---

¹² A la Biblioteca de Verdaguer es troben una quarantena de referències bibliogràfiques, la majoria franceses, relacionades amb els Pirineus. S'enten per Biblioteca de Verdaguer el conjunt de llibres consignats en el registre d'entrada de la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans que, el 1908, adquirí la biblioteca del poeta. Els volums foren anotats amb data d'entrada el 22 d'octubre de 1908 i l'espai del registre va des del número 4861 fins al 9861. La numeració, però, salta entre els números 5851 i 6872. Es tracta, segurament, d'un error dels encarregats d'anotar els llibres.

¹³Epistolari de Jacint Verdaguer [E.J.V.] A cura de J M de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas. Editorial Barcino. Barcelona 1959-1991. (Volum III, 1880-1882). Carta 226. Per la carta a Collell, Ibidem, 227.

que el de 1881 no li fou gens favorable: a finals de juliol hagué de fer de mantenidor dels Jocs Florals de "Lo Rat Penat" a València i passà una mesada llarga a Comillas -l'agost i part de setembre- esperant la benedicció d'una capella que hi havien fet construir els marquesos¹⁴.

Des de la particular perspectiva pallaresa que vol tenir aquest paper, interessen, sobretot, els estius de 1882 i de 1883. Del primer, aprofità sobretot el mes de juliol: sortí el dia 5 de Barcelona, arribà l'endemà a Puigcerdà i el dia 7 era a la Seu d'Urgell. Per Castellbó i Sant Joan de l'Erm passà cap al Pallars i el dia 13 arribà a Ainet de Besan. Seguint la Vall Ferrera fins a Tírvia entrà a la Ribera de Cardós i, per Burgo i Escalarre, arribà a Esterri d'Aneu. El dia 19 o 20 era a Viella i del 21 al 23 féu la pujada per les glaceres de la Maladeta i arribà, segurament, fins al cim d'Aneto. De retorn a Viella, el dia 25 rebé un avís de Casa López perquè anés a Comillas¹⁵. El poeta se'n dolia en carta a Collell, la primera quinzena d'agost: Estimat amich: Ja fa dies que he deixat los Pirineus y les terres de mos somnis per eix tros de la provincia de Santander que no diu res a mon cor. Francament, aquest any m'ho ha destorbat tot¹⁶.

---

¹⁴El 10 d'agost de 1881, Verdaguer escriu a Collell, des de Comillas (E.J.V. Volum III, 1880-1882. Carta 272) i comenta que hi farà estada tan poch com me serà possible; mes la benedicció de la capella no s'ha feta encara, y fins després d eixa funció no puch pensar en retirarme. Hagué d'esperar gairebé un mes perquè la benedicció no es féu fins el dia 5 de setembre. Amb motiu de la festa, Verdaguer va escriure el poema A la benedicció de la capella del Cor de Jesús, erigida per lo Excm. Sr. D. Antoni López, publicat a "La Veu del Montserrat" (24-XI-1881) i recollit a la segona edició d'Idil.lis i Cants místics (1882).

¹⁵Vegeu Josep M. de Casacuberta, Excursions i sojorns de Jacint Verdaguera les contrades pirinenques. Dins Estudis sobre Verdaguer. (Edició a cura de Ricard Torrents). Eumo Editorial, Editorial Barcino i Institut d'Estudis Catalans. Vic 1986. Pàgs. 172-178.

¹⁶E.J.V. (Volum III, 1880-1882). Carta 314.

Aquests vint dies d'itinerari muntanyenc els detallà el mateix poeta en el paper Excursió a l'Alt Pallars, que incorporà a Excursions i viatges (1887). El 9 de juliol sortí sol de la Seu d'Urgell i trescant per camins de muntanya es dirigí a Castellbó i a la tarda arribà fins a Sant Joan de l'Erm on féu nit. L'endemà, acompanyat segurament per algú del santuari, s'enfilà a les Comes de Rubió i a migdia tornava a ser a Sant Joan de l'Erm. L'endemà, amb un guia, inicià les dues jornades que el portaren fins a la Vall Ferrera seguint el curs del riu Romadriu, la capella de Santa Magdalena i pel nord cap a Civís, els cortals d'Os (Aos-Anserall) i Salòria. La primera jornada feren nit a Aos, com tenien previst, tot i trobar-se, d'entrada, amb la majoria de les cases tancades: Era fosc quan hi arribàrem. Com nos convenia reposar, trucàrem a la primera casa que trobàrem: no hi havia ningú; trucarem a la segona i a la tercera: fou en va; obrírem la quarta, que estava solament ajustada; estava deserta. Férem un crit davant d'una agrupació de cases; ningú respongué. No es veia fum ni foc, ni altra claror que la de les estrelles; no es sentia lladrar un gos, ni belar una ovella, ni miolar un gat; semblava talment una ciutat encantada. Quan ja estàvem aconsolats de dormir a la serena, en una casa apartada del poble vegérem obrir-se'ns la porta i convidar-nos a entrar un jove de divuit anys, alt i ben plantat. Entràrem dins, i, fent-nos gran estranyesa, vegérem que estava sol, amb dues minyones, porqueres d'ofici com ell. Un catecisme de la Seu d'Urgell, que ell havia deixat obert sobre l'escó per obrir-nos la porta, nos féu l'efecte d'una àncora de salvació per aquell simpàtic i bon jove. Amb una plana d'aquell llibret, amb sols los manaments de la llei de Déu, salvarien l'ànima i lo cos un sens fi de joves que en nostres ciutats cada dia s'emporta aigua avall lo riu de les passions¹⁷.

---

¹⁷Jacint Verdager, Excursions i viatges. Dins Obres Completes de Jacint Verdager. Editorial Selecta. Barcelona, 1974 (5a edició). Pàg. 1085.

El tenaç poeta i excursionista no oblidà mai el sever moralista que l'habitava ni la reflexió que com a capellà li esqueia. L'endemà al matí, l'11 de juliol, pujà la Coma de Salòria, s'acomiada del guia i continuà sol¹⁸, poc després de l'incident amb un carrabiner que l'aturà pensant que era un contrabandista. L'itinerari passava molt prop de la frontera amb Andorra i no gaire lluny de França i el guàrdia els encalçà amb la il·lusió de que portàvem frau, i a l'atrapar-nos, s'enfadà de mala manera, al veure que era un capellà aquell que, de lluny, havia pres per un paquetaire¹⁹.

Passada la carena i abans d'arribar a Tor el poeta s'embadalí davant dels Rasos de Setúria i prengué un apunt del paisatge que, amb poques variants, convertí en l'estrofa tretzena del Cant IV de Canigó:
Contemplava los marges i boscúries

i, darrera els pradells de la Regina,
una esmaragda en forma de petxina
tota plena de perles i de flors:
és la vall delitosa de Setúria;
quan amb son bes primer l'alba l'arrosa,
sembla l'àurea conquilla en què, flairosa,
sortí del mar la reina dels amors²⁰.

De Tor passà a Norís on féu nit i descansà l'endemà, 12 de juliol. El 13, seguint el riu

---

¹⁸En la narració Excursió a l'Alt Pallars, Verdaguer no en parla del guia i el lector només s'adona que passa del plural (senyal que encara viatjava en companyia), al singular, immediatament després de l'episodi amb el carrabiner. En la llibreta de notes publicada per Narcís Garolera (Excursions i viatges. Volum III. Op. cit.), el poeta apunta: Allí em deixà el guià, pastor, que havia de treure la ramada de la pleta, i fiu sol lo torn a la muntanya... contrafort de Salòria, sobre Os, per veure la bellíssima vall de Setúria, segons la gent del país la més bonica del Pallars i Andorra. Pàg. 124.

¹⁹Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. Op. cit. Pàg. 1085

²⁰A l'edició de Canigó hi ha canvis en el primer vers (Comtempla el jove feixes i boscatges) i en el vuitè (del mar isqué la reina dels amors).

de la Vallferrera, baixà fins a Ainet de Besan, Araós i Tírvia on el riu s'embranca amb la Noguera de Cardós. A Ainet, trobà un company de viatge, Joan Baptista Domenjó, catedràtic del seminari de la Seu, que es prestà a acompanyar-lo i a mostrar-li el Pallars. En record de l'excursió, Verdaguer li dedica el poema Lo cap-blau. Com a guia prengueren un tal Ventura, de barretina musca, armilla de coll dret i calça curta. Té cinquanta-cinc anys i no en fa pas gaires que matà un ós en lo bosc de pins davant del poble²¹.

Pel forat de Cardós, Verdaguer i els seus companys canviaren de vall i, riu amunt, pujaren per Surri i Anàs, i el dia 14 passaren a la Vall d'Aneu per Burgo i Escalarre. El poeta féu la lloança d'Esterrí d'Aneu (un poble modern, assegut en un pla d'una hora i mitja de llarg, i un quart, segons los indrets, o mitja hora, d'ample) i teoritzà sobre els orígens d'una plana que en el temps havia estat, diu, un immens gorg del riu Noguera: a l'hivern encara tot allò brolla i remintola d'aigua, com si la plana se recordàs d'haver estat un llac²². Verdaguer descansà un o dos dies a Esterrí i continuà, el 16, cap a l'oest i el nord per Isavarre, Boren i Isil. Abans, però, deixà escrita la seva impressió davant les restes del castell del Pallars, a València d'Aneu. El trobà formidable a partir de les ruïnes que li'n donaven testimoni, el comparà a un niu d'àligues espatllat per un temporal d'hivern i comentà l'estratègia defensiva de les valls, a partir del mateix castell, centre d'un complex sistema de torres i forts que dominaven el país. Entaforant-se entre les ruïnes, trobà una mata de gessamí florit i n'envià un brot a Marià Aguiló. La reflexió suggerida per la troballa de la flor té un abrandat accent romàntic i una considerable alenada de l'esperit de providencialisme religiós de la Renaixença: fou una gota

---

²¹Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. Op. cit. Pàg. 1086.

²²Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. Op. cit. Pàg. 1087.

de bàlsam pel meu cor trist i dolorit, recordant-me que no tot hi ha mort. En efecte: de la plèiade de guerrers, comptes i hèroes que tingué per bressol lo castell de Pallars, no tot ha mort en los llibres ni en la memòria d'aquells pobles. Eixos i aquells vos parlaran amb gran entusiasme de Sant Dot, bisbe de la Seu, nascut dels comtes del Pallars en aquest castell memorable; i la tradició, que ha oblidat los cavallers i dames, les guerres i torneigs, recorda que anava cada dia el sant a aprendre de lletra a Sant Esteve, convent que ha desaparegut, i que estava a l'altra banda del Noguera, a prop de Port Aran.

No en totes les ruïnes trobarem eixa flor de gessamí²³.

Hi ha una estètica de les ruïnes que viu al moll de l'ós de la sensibilitat romàntica, i el contrast entre les restes enrunades i la flor de gessamí fa que Verdaguer hi apunti aquesta torna d'essencialisme religiós dels eclesiàstics del grup de Vic. No tot ha mort perquè resta, encara, el record de la religió. Han fugit els aspectes més mundans de la història però la tradició serva els detalls d'una essencialitat religiosa remarcada per aquesta flor de gessamí, símbol de la puresa i la gràcia en la tradició religiosa del cristianisme.

El 17 de juliol, Verdaguer arribà a Alós i quedà colpit per Casa Arnalot, la magnífica casa del Tort d'Alòs, el propietari i mercader de bestiar segurament més ric de Catalunya, i on amb tota probabilitat hi féu nit ell amb els seus companys. Es ell, apunta el poeta, qui fa anar bé o malament les fires d'aquelles contrades segons que vengui o compri: té un sens fi de ramades i heretats, és molt estimat dels pobres, i apar que no posa fills al món sinó per donar-los a l'Església. L'endemà, dia 18 passaren a la Vall d'Aran per Montgarri. Poc abans, d'arribar-hi, davant de les ruïnes del convent de Santa Eulària, Verdaguer reporta la creença de la gent del país respecte d'unes galeries i tresors enterrats. Explica, llavors, l'anècdota

---

²³Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. Op. cit. Pàg. 1088.

d'uns esterrissencs que buscaven aquests tresors i als quals es veu que els sortiren uns demonions petits i llestos que, en francès, els deien "Que voulez vous?, Que voulez vous?". De viure ara, Verdaguer sabia que aquells demonions deurien ser, segurament, cosins germans dels manairons que Pep Coll, Què voleu?, què farem?, ha escampat per les planes de la seva literatura.

Montgarri és el darrer apuntament d'Excursió a l'Alt Pallars corresponent a 1882 i, sens dubte, una de les fites de l'excursió de l'any següent. Ara hi arribava un divuit de juliol i encara faltava una mesada per a l'aplec que s'hi celebrava el dia de la Mare de Déu d'Agost. Per això, tretze mesos després, Verdaguer tornà a les mateixes contrades i deixà un magnífic testimoni del famós aplec. Quan una part de les seves notes de viatge, repolides i treballades, es convertiren en llibre, la narració de l'aplec, en forma de carta a Jaume Collell²⁴, es publicà al costat de les impressions de l'excursió de 1882, brillant punt de cloenda d'Excursió a l'Alt Pallars, primer paper del volum Excursions i viatges. L'exquisit costumisme d'alguns paratges demanen el tast d'una citació: Los pastors se cobreixen lo cap amb un com solideu de drap blau, que adornen de vegades amb un brot d'herba; vesteixen tricot blanquinós amb ribet negre i duen esclops amb una enorme punta cap amunt. Los pagesos van en trajo de burell o blau, des de la boina fins als amples pantalons; porten sabates grosses i ben ferrades, i un bastó llarguíssim que saben rebatre quan los convé. Algunes barretines vermellegen entre les boines i els casquets, i entre elles alguna de llarguíssima plegada amb dos dobles al cim del cap²⁵.

---

²⁴E.J.V (Volum IV, 1883-1885). Carta 362. Amb algun retoc, la carta fou publicada a "La Veu del Montserrat", l'1 de setembre de 1883.

²⁵Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. Dins Obres Completes. Op, cit. Pàg. 1091.

De tota manera, la fita culminant d'aquesta llarga excursió de 1882 fou la pujada a l'Aneto, des de la Vall d'Aran entre el 21 i el 23 de juliol. Potser no va atényer el cim, però sí que arribà fins al coll de Coronas. En un dels seus quaderns de notes escriu: En lo cim de la Maleïda hi ha un allargament, vers on se passa per una filera de rocs, com per sobre esquenes de matxo. Un abisme espantós, de centenes de metres, xucla per cada banda a l'imprudent que gosa arriscar-s'hi, i una creu de ferro li recorda que allí caigué, fa dos anys, [un home] del qual encara no s'ha trobat lo cadabre. Allí hi ha un llibre on posen lo nom²⁶. La descripció coincideix del tot amb el conegut Pont de Mahoma.

L'estiu de 1882 fou el de l'estada més detinguda de Verdaguer als aspres del Pallars, però també s'hi arribà, més tangencialment i de gairó, durant la llarga excursió de l'estiu de 1883. Sortí de Barcelona el 2 de juliol i, després de passar dues setmanes a la Catalunya Nord, arribà a la Seu d'Urgell el dia 24. Segre avall baixà fins a Organyà i el 27 entrà al Pallars per la Serra de Carreu, Pessonada, Claverol i La Pobla de Segur. El 28 pujà fins als Collegats i Gerri de la Sal, i el 29 anà de Gerri fins a Cabdella, passant per Peramea, Bretui, Montcortés i la Pobleta. De les notes de la seva llibreta de viatge destaquen les referències a Gerri i, sobretot, la impressió del poeta davant la meravella natural de Collegats: Es un tros de muntanya de tosca, amb lleixes o poselles i poselletes plenas de verdor, degotant d'una a l'altra, o rajant aigua cristallina, que a l'hivern és gel a fils, cascades, crespats i estranyes eures que s'enfilen des de baix (...) He vista l'argenteria a últims de juliol, en lo temps en que està més despullada de sa bellesa principal. En temps d'hivern, quan tots aquells cortinatges de tosca, aquells brodats de ras finíssim, aquells entretallats en triat evori, se tornen de cristall,

---

²⁶Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. A cura de Narcís Garolera. Volum III (Textos inèdits complementaris). Editorial Barcino. Barcelona, 1992. Pàg. 150-151.

deu semblar allò lo vel d'una fada del nord estés al peu d'una gelera²⁷.

La intenció i objectius d'aquesta doble estada de Verdaguer al Pallars era, com ja s'ha dit, documentar-se per al poema Canigó. Sobretot per al vol nupcial de la parella d'enamorats, Gentil i Flordeneu, damunt les serralades pirinenques. A manca de fotografies aèries, l'única possibilitat que tenia Verdaguer per atènyer una perspectiva d'ocell i des de dalt era un coneixement sistemàtic i organitzat de l'orografia pirinenca. A Canigó, el vol de Gentil i Flordeneu passa damunt del Pallars tot dibuixant la forma d'una "V". Entren per la banda oriental, prop de Sant Joan de l'Erm, i baixen fins a les envistes de Claverol i La Pobla de Segur. Allí podria situar-se el vèrtex de la "V". Pugen tot seguit prop de l'estany de Montcortés, segueixen per La Torre de Cabdella i giren cap a l'oest per Aigües Tortes. Amb el dring ajustat del versos, el poema descriu així el paisatge:

Lo riu de Santa Magdalena ombrívol

cap a Orient la Fada ribereja,
passant pel bosc, perquè Gentil no veja
de Sant Joan de l'Erm los ermitans.
De cim en cim va de Rubió a Pentina,
i, sota bresca en Collegats, li ensenya
la rica Argenteria que en la penya
parà algun geni amb enciseres mans.

Cortinatges de tosca i brodadures,
cascades d'argent fos en l'aire preses,
garlandes d'heura en rics calats suspeses,
d'alguna fada finestró diví,
de lliri d'aigua i de roser poncelles,
com ulls closos de verges que hi somnien
tot hi és blanc, com los coloms que hi nien
papallones gentils d'aquell jardí.

Volant als cingles de Monsén, li ensenya

---

²⁷Jacint Verdaguer, Excursions i viatges. A cura de Narcís Garolera. Volum III. Textos inèdits complementaris. Op. cit. Pàgs. 206-207.

les cascades bellíssimes de Gerri,
i en Cabdella, en Espot i Bisiverri
constel·lacions d'estanys d'atzur i verd:
les tres valls del Pallars, que la calitja
de boirina amb son ròssec emmantella,
li semblen solcs que gegantina rella
a les tres branques del Noguera ha obert.

Li fa veure Boí, eixa flor que es bada
d'un caos de granit a les entranyes.
i d'aqueix bosc de puigs, ombres estranyes,
la Roca dels dos Homes Encantats;
i, dant més brida a les esquerpes daines,
al cim de Neto maleït s'enfila,
com qui, vistos los baixos de la vila,
vol veure-la millor des dels terrats²⁸.

Aquestes quatre estrofes del cant IV de Canigó, més el poema Noguera i Garona, del Cant VII, són a la base d'aquells dies de dos estius curulls d'emocions i de caminades del poeta pel Pallars. A banda quedaren altres rastres dins l'obra de Verdaguer com ara la prosa narrativa que ha estat citada manta vegades, Excursió a l'Alt Pallars, i la narració L'estany de Montcortès que s'incorporà al volum pòstum Rondalles (1905), i aquest poema tan entranyable pels pallaresos com La cançó del raier, que es publicà amb el volum Pàtria (1888). No sé si pot semblar que la collita és migrada després de tants esforços i del gavadal d'hores de camí per aquests aspres i contrades. Cent anys després, però, encara en parlen perquè són versos i poemes que ens afonen fins al moll de l'os de l'alta literatura. Segurament, la més bella literatura que s'ha escrit mai sobre el Pallars.

Isidor Cònsul

---

²⁸Jacint Verdaguer, Canigó. Dins Obres Completes. Op. cit.
Pàg. 343.